

B E N K Ő L Ó R Á N D :

A nyelvtani szerkezet⁺ és a nyelvtan kérdései.

Előadásomban részben a nyelvtani szerkezet fejlődésével, részben pedig a nyelvtan kérdéseivel foglalkozom. Mindkét kérdés-csoport oly hatalmas anyagot ad, és olyan szerteágazó problematikájú, hogy egy előadás kereteit messze túlhaladja. A nyelvtani szerkezet és a nyelvtan kérdéseit mindamellet nem volna tanácsos két előadásra szétszabdalni, mert hiszen a legszorosabb összefüggésben vannak egymással. Így hát ha előadásom hiányos lesz, az részben az adott helyzetnek: a fontos, egymástól elválaszthatatlan kérdések nagy sokaságának tulajdonítható. Természetesen csak részben, mivel tudatában vagyok annak, hogy az előadásban meglevő hiányosságok másrészt saját ismereteim korlátozott voltának számlájára irandók.

Mindenekelőtt a terminológia kérdését kell röviden tisztáznom. Sztálin cikkeiben a nyelvtan szó nyelvtani szerkezet értelemben is többször használatos. Ez persze korántsem a terminológia ingadozása, hanem két dologgal magyarázható. Egyrészt azzal, hogy itt voltaképpen egyazon dologról van szó: a nyelvtani szerkezet szabályai egyuttal a nyelvtan szabályai is. Másrészt azzal, hogy Sztálin a nyelvtanon általában nem az elvont tudományt, nem a tant érti, hanem a nyelvtani szerkezet szabályainak rendszerét. - Én a továbbiakban elkülönítem a nyelvtani szerkezetet és a nyelvtant. Ennek az elkülönítésnek magyarázatát adja a nyelvtani szerkezet és a nyelvtan következő meghatározása: A nyelv nyelvtani szerkezetén nyelvi jelenségek összességét: a szavak szabályszerű összefüzését, mondattá való alakítását értem. Nyelvtannak viszont a nyelv nyelvtani szerkezetéből elvont szabályok összességét, a nyelvtani szerkezet-ről szóló tant nevezem. Persze ez a szétválasztás korántsem jelenti azt, hogy a nyelvtani szerkezet és a nyelvtan nincs a legszorosabb egységben, nincs a legszorosabb kapcsolatban egymással.

⁺ Benkő Lóránd a Sztálin-cikkek grammaticseszkij sztroj, nyelvtani rendszer' kifejezését jelen dolgozatában is a 'nyelvtani szerkezet' műszóval adja vissza.

I.

Noha az előbb már futólag érintettük, feleljünk meg most részletesebben arra a kérdésre, hogy mi a nyelv nyelvtani szerkezete.

"Mint ahogy az építőanyagok az építésnél nem jelentik az épületet, jóllehet nélkülük lehetetlen az épületet felépíteni, hasonlóképpen a nyelv szótári szókészlete sem jelenti magát a nyelvet, jóllehet nélküle semmiféle nyelv sem gondolható el" - mondja Sztálin. Eszerint a nyelv szókészletét az épület köveihez, tégláihoz hasonlíthatjuk, ami azonban még korántsem kész épület, azaz még nem értelmes, gondolataink közlésére alkalmas beszéd. - Az építőanyagot: a szavakat még össze is kell fűzni egymással, mondatokat kell formálni belőlük; tehát kész épületet: értelmes beszédet kell alkotunk belőlük. A szavak ilyen összefűzésére, értelmes mondattá alakítására szolgál a nyelv nyelvtani szerkezete. Ha az imént idézett hasonlatot tovább akarnánk folytatni, akkor a nyelvtani szerkezetet részben az építőanyagot összekapcsoló ragasztóanyaghoz, malterhoz, részben pedig az építésmódhoz, építési eljárásokhoz lehetne hasonlítani. Miként Sztálin egy más helyen mondja, a korok folyamán kidolgozott nyelvtani szerkezet a nyelv vérévé vált.

A szavak összefűzése, mondattá való alakítása természetesen nem ötletszerűen, hanem szabályok szerint történik. Ezek a szabályok, Sztálin szavaival: elvonatkoztatnak az egyestől, a konkrétól, s általános jellegűek. A nyelvtani szerkezetéről, szabályainak összességéről mondja Sztálin, hogy az "az emberi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának eredménye, a gondolkodás hatalmas sikereinek jele". Ezeknek a nyelvtani szerkezeti szabályoknak az elvonása, tudatosítása és visszaalkalmazása a nyelvtan, amiről majd később részletesebben lesz szó.

Összefoglalva az elmondottakat: a nyelv nyelvtani szerkezete - mint hosszú elvonatkoztató munka eredménye - a szavaknak szabályok szerinti összefűzése, mondattá való alakítása, amely természetesen igen sokszor a szavak alakjának változtatásával jár együtt, másszor meg a szavak sorrendjében, hangsúlyában stb. nyilvánul meg. A nyelv nyelvtani szerkezete - az alapszókinccsel együtt - alkotja a nyelv alapját, sajátosságának lényegét.

Mindezek előrebocsátása után rátérhetünk a nyelvtani szerkezet sajátosságainak tárgyalására.

Sztálin alapján a nyelvtani szerkezet három fő sajátosságát emelhetjük ki.

1. A nyelvtani szerkezet, mint számos korszak terméke, meglehetősen állandó valami, még a kevésbé változó alapszókinccsnél is lassabban változik. "A nyelvtani szerkezet alapjai igen hosszú idők folyamán megmaradnak, minthogy, amint a történelem mutatja - sikeresen szolgálhatják a társadalmat számos korszak folyamán" /Sztálin/. A nyelvtani szerkezet viszonylagos állandóságát nem érintik a nyelvi keresztteződések, valamint az alapokban és felépítményekben végbemenő változások, azaz a nyelv nyelvtani szerkezete nem alakul át, s főként nem alakul át egy csapásra sem a nyelvkeresztteződések, sem az alapokban és felépítményekben végbemenő változások hatására.

Ismeretes, hogy Marr és követői nem ismerték el a nyelv - és benne a nyelvtani szerkezet - viszonylagos állandóságát, illetőleg igen

lassu fejlődését, s azt hirdették, hogy a nyelvek kereszteződése alkalmával robbanásszerűen új nyelv alakul. Szerintük két nyelv kereszteződése útján egy harmadik nyelv keletkezik, amely a kereszteződő nyelvektől minőségileg különbözik, amely a nyelv életében új stádiumot eredményez. Ez a tétel a nyelvtani szerkezetre vonatkozóan azt jelentené, hogy a két nyelv kereszteződéséből alakult új nyelv nyelvtani szerkezete egyik kereszteződő nyelv nyelvtani szerkezetével sem egyezik, hanem gyökeresen új nyelvtani szerkezet.

A marristák ezt a felfogásukat számos nyelv területén igyekeztek bizonyítani, de természetesen bebizonyítaniuk sehol sem sikerült. A magyar nyelvre vonatkozóan nálunk, marrista hatásra Molnár Erik próbált hasonló minőségi változásokat kimutatni. A magyar-szláv nyelvi keveredésről írva ugyan csak a szókinccsel bizonyít; de fejtegetései eredményeként azt szüri le, hogy a magyar népi nyelv törökös-ugor és szláv nyelvi elemek integrálódásának az eredménye /A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig /2. kiadás/, 172/. Ebben a tételben nyilván bennefoglaltatik a magyar és szláv nyelv nyelvtani szerkezetének az integrálódása is. Ha pedig nem foglaltatik benne - mivel a tétel csak a szókincsre vonatkoznék -, annál rosszabb, mivel tudjuk, hogy a nyelv alapját, lényegét nem a szókincs magában, hanem az alapszókincs és a nyelvtani szerkezet együtt adja meg.

Marrnak és követőinek a nyelvi kereszteződésről hirdetett tanait Sztálin néhány világos, egyszerű mondattal tökéletesen szétzúzta. Rámutatott arra, hogy a kereszteződés nem eredményez egy új, harmadik nyelvet, hanem a kereszteződéskor - amely évszázadokon át tart - az egyik nyelv győztesként kerül ki, s alapszókinccse mellett megőrzi a maga nyelvtani szerkezetét is. Példának felhozta az orosz nyelvet, amellyel történelmi fejlődése során számos más nép nyelve kereszteződött, de e kereszteződésekből az orosz nyelv került ki győztesen, megtartva nyelvtani szerkezetét és alapszókincsét. Ugyancsak utal Sztálin a balkáni nyelvek példájára is, amelyeket pedig igen erős török szókincsbeli hatás ért, ennek ellenére ezek a nyelvek alapszókincsüket és nyelvtani szerkezetüket mégis megőrizték.

Régebbi nyelvészeink közül sokan: Brassai, Szarvas, Volf, Szilasi, Simonyi, Melich stb. a magyar nyelv nyelvtani szerkezetében lényegbevágó idegen, főként szláv és német hatásokat kerestek. Ezekről a nézetekről a későbbi magyar nyelvtudomány bebizonyította, hogy téves, tarthatatlan felfogások voltak. Hasonló esetre utal Avanyeszov is az orosz nyelvtörténet kutatóin. Avanyeszov rámutat arra, hogy az orosz nyelv nyelvtani szerkezetében egyetlen olyan számottevő jelenség sem mutatható ki biztosan, ami kereszteződés eredménye lenne. - Az igaz, hogy például a magyar nyelvben is felfedezhető idegen hatások nyomai /igévonzatok: gondolkozik valami fölött, megveretik valami által; egyes összetételek: szolgálatkész, hitelképes stb./.. Senki sem állíthatja azonban, hogy ezek olyan lényegbevágó hatások volnának, amelyek a nyelvet strukturájában érintenék. Ezek csak cseppek a magyar nyelv nyelvtani szerkezetének tengerében.

Ha a további kutatások akár a magyar, akár más nyelv nyelvtani szerkezetében az imént említetteknél számottevőbb idegen, kereszteződés útján bekerült vonásokat fedeznének fel, természetesen ez sem változtatna annak a sztálini tanításnak az igazsá-

gán, hogy két nyelv kereszteződésekor az egyik győztesként kerül ki, hogy az egyik - alapszókinccse mellett - megőrzi sajátos nyelvtani szerkezetét. Világos, hogy ha például a magyar nyelvben egy-két fontosabb idegen szerkezetbeli sajáttságot kimutatnánk, az még nem jelentené, hogy a magyar nyelv nyelvtani szerkezete alapjaiban nem finnugor jellegű.

Ismeretes továbbá Marrnak és követőinek az az álláspontja is, hogy a nyelv felépítmény, hogy a nyelvi változások közvetlenül tükrözik az alapokban és felépítményekben végbemenő változásokat. Ezt az elméletet a marrista gyakorlat - amennyire a marristáknál a ködös elméletek mellett gyakorlatról egyáltalán beszélhetünk - a nyelvtani szerkezet területén a következőképpen alkalmazta: az egyes nyelvekben, a kérdéses nyelvet beszélő nép gazdasági és társadalmi átalakulásával szoros párhuzamban átalakul a nyelvtani szerkezet is, s ezáltal a nyelv - és benne a nyelvtani szerkezet - bizonyos szakaszos /stadiális/ fejlődést mutat.

Sztálin nyelvtudományi cikkei Marrék felépítmény-elméletét is rombadöntötték, s így kihúzták a talajt a nyelvtani szerkezet stadiális változása alól is. Sztálin rámutatott arra, hogy a nyelv szilárd nyelvtani szerkezete a történelem minden viszontagságai közepette: a gazdasági és társadalmi rend sokszoros megváltozása ellenére is a nyelv állandó tartozékának bizonyul. A nyelv és benne a nyelvtani szerkezet - hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény. "Tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy nemcsak egyetlen alapnak és felépítménynek születése és megszűnése, de több alap és az azoknak megfelelő felépítmények megszűnése sem vezet a történelemben egy adott nyelv megszűnésére, a nyelv szerkezetének megszűnésére, és új nyelv születésére, új szókinccsel, új nyelvtani szerkezettel" /Sztálin/. Az orosz nyelv életéből vett néhány világos példán ezt a tételt Sztálin a gyakorlatban is bebizonyította. "Ami az orosz nyelv alapszókinccsét és nyelvtani szerkezetét illeti, amelyek a nyelv alapját alkotják, ezek a kapitalista alap felszámolása után nemcsak hogy nem szűntek meg, és nem cserélődtek föl új alapszókinccsel és új nyelvtani szerkezettel, hanem ellenkezőleg, épségben fennmaradtak, minden komolyabb változás nélkül - fennmaradtak éppen a mai orosz nyelv alapjaként" /Sztálin/.

A nyelvtani szerkezet hosszú időn keresztül viszonylagos állandóságát minden nyelv életében világosan ki lehet mutatni. Ezt a tételt élesen bizonyítja a magyar nyelv nyelvtani szerkezetének a vizsgálata is, amely egyrészt a keresztezések, másrészt az alapokban és felépítményekben végbement változások ellenére is hosszú időn keresztül meglehetősen állandóságot mutat. A magyar nyelvtani szerkezet például mindmáig igen sok finnugor vagy ugor sajáttságot tartott meg. Elég ha utalok a nominális mondatra /pl. Az ég kék/, a ragos és névutós határozórendszerre /asztalhoz, asztal mellé/, a belső helyviszonyok megtartására /székbe, székben, székből: fejbever, hátbavág stb./, a nyelvtani nemek hiányára, a többesjel előfordulására valamennyi többes számú alakban /emberek, embereknek, emberektől/, a jelzős szerkezetek alaki tulajdonságaira, a határozott tárgynak az igeragozásban való megjelölésére, a számnév utáni egyesszámra, a birtokos személyragokra /házam, házad stb./ stb. E finnugor és ugor sajáttságok alapján a magyar nyelv nyelvtani szerkezetének sok jellemző vonása igen réginek, az emlékekből ismert vagy kikövetkeztethető nyelvtörténet folyamán változatlanoknak bizonyul. Persze ez nem jelenti azt, hogy nyelvünk nyelvtani szerkezete minőségében nem különbözik a régi finnugor vagy ugor nyelvektől,

hiszen azóta az új szerkezeti jelenségek mennyiségi felhalmozódása kétségtelenül lassu minőségi változást eredményezett. Erről később még bővebben lesz szó.

A magyar nyelv nyelvtani szerkezetének viszonylagos állandóságát első nyelvemlékeink is fényesen bizonyítják. Első prózai emlékünknél: a Halotti Beszéd, és első verses emlékünknél, a Mária Sírálom - bizonyos negatívumoktól eltekintve - olyan nyelvtani szerkezetet tár elénk, amely igen nagy mértékben azonos a magyar nyelv mai szerkezetével. Bizvást mondhatjuk, hogy ami a két emlék nyelvállapotában a mai magyar fül számára szokatlan vagy érthetetlen, az elsősorban a hangállapot, másodsorban a kihalt szavak számlájára irandó, a nyelvtani szerkezet a megértésben különösebb bonyodalmat nem okoz. A közben eltelt 7-8 évszázad tehát nem alakította tulságosan át a magyar nyelv nyelvtani szerkezetét.

Összefoglalva az elmondottakat: a nyelvek nyelvtani szerkezete a történelem folyamán viszonylag nagy állandóságot mutat; sem a kereszteződések, sem az alapok és felépítmények változása folytán nem keletkeznek hirtelen új nyelvtani szerkezetek.

2. A nyelvtani szerkezet - viszonylagos állandósága ellenére - lassan bár, de változáson megy át. Ez a változás még az alapszókinccs lassu változásánál is lassabban megy végbe. A korok folyamán kidolgozott és a nyelv vérvévé vált nyelvtani szerkezet - mondja Sztálin - az idők folyamán változásokon megy át, tökéletesedik, javítja és pontosabbá teszi szabályait, s új szabályokkal gazdagodik. Ez az igen lassu változás - amely természetesen nem mond ellent a nyelvtani szerkezet előbb tárgyalt rendkívül nagy szilárságának, ellenállóképességének - idők folyamán minőségi változást is létrehoz.

Marr és követői - mint már láttuk - nem hittek a nyelv és benne a nyelvtani szerkezet szilárdságában, illetőleg igen lassu fejlődésében, hanem a nyelvet felépítménynek tekintve és sajátos nyelvkereszteződési elméletet fölállítva hirtelen, robbanásszerű változásokról beszéltek. Sztálin cikkeinek megjelenése óta világosan látjuk, hogy a nyelv nem felépítmény, így a nyelv nyelvtani szerkezete sem tekinthető felépítményszerű jelenségnek, s nem változik robbanásszerűen.

A nyelvtani szerkezet lassu, de állandó fejlődését bármely nyelv életében megfigyelhetjük.

Poszpelov például rámutat az orosz nyelvtani szerkezet fejlődésének néhány mozzanatára. Szerinte az orosz nyelv sok évszázados multa visszatekintő mondat szerkesztési formái mellett ma olyanokat is találni, amelyek most vannak a fokozatos kialakulás állapotában, és most vívják ki fokozatosan az irodalmi nyelv elismerését. Ilyenek például a nominatív mondatok, a bevezető szintagmák és mondatok bizonyos alakjai. Megváltozott az idők folyamán az orosz nyelvben az igeidők és aspektusok rendszere, kibővültek a melléknevek és az adverbialis alakok, bonyolultabbá vált az egyszerű mondat szerkezete stb.

A nyelvtani szerkezet hasonló változását, bővülését, csiszolódását tapasztalhatjuk a magyar nyelv életében is. Amelyik nyelvtani szerkezeti jelenség a magyar nyelvben nem finnugor vagy

ugor eredetű, az természetesen a magyar nyelv különválása óta keletkezett, lassu fejlődés eredményeképpen. Már az ugor közösségtől való elszakadás után fejlődött ki például a magyar hatóige, valamint a -t, és a -ban, -ben ragos tárgy /ez utóbbinak a maradványa a bennünket és benneteket/. Elég sok nyelvtani szerkezeti változást mutathatunk ki még az utóbbi 7-800 esztendő folyamán, az emlékekből ismert nyelvtörténeti korból is. A Halotti Beszéd óta fejlődött ki nyelvünkben a mutatónévmásból a határozott névelő, a határozószókból az igekötő, egyes névutókból azóta lettek rágok /utu rea > utra; uruszág belé > országba stb./, azóta fejlődött ki, sőt halt el a jövő idő -and, -end jele és a jövő idejű melléknévi igenév /látandó, kérendő/, azóta vesztette el eredeti ragját igen sok határozószónk /egykoron > egykor, hanyattá > hanyatt stb./, azóta halt el a szenvedő ige és azóta veszték ki az elbeszélő multak /járék, jártam vala, jártam volt/, azóta változott meg igen sok igénk vonzata /pl. eszik a gyümölcsből > eszik a gyümölcsből/. Nem is olyan régen alakult ki nyelvünkben a fog-os jövő idő, s napjainkban is zajlik még az igeragozásban az íkes igealakoknak az iktelenek által történő kiszorítása /lakom helyett lakok, laknám helyett laknék, laknék helyett lakna stb./.

Mindezek a változások természetesen nem marri értelemben, nem robbanásszerűen mentek végbe, hanem a sztálini tanítás szerint: igen lassan, fokozatos fejlődés során. Ez a lassu, fokozatos fejlődés természetesen idővel más minőségi állapotot hoz létre. Az új minőségi állapot a régi elemek eltűnése és az új elemek felhalmozódása útján keletkezik, nem hirtelen, hanem hosszú évszázadokon keresztül lassan, egy-egy adott korban szinte alig érzékelhetően. "A marxizmus azt tartja, hogy a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglévő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján megy végbe" /Sztálin/.

Világos, hogy a mai ujlatin /román/ nyelvek nyelvtani szerkezete a régi vulgáris latinból fejlődött. Azt jelenti-e ez, hogy e nyelvek nyelvtani szerkezete minőségileg azonos a vulgáris latinnal? Ismeretes, hogy a magyar nyelv nyelvtani szerkezete finnugor jellegű, finnugor alapú. Azt jelenti-e ez, hogy a mai magyar nyelvtani szerkezet nincs más minőségi állapotban, mint a régi finnugor nyelvek nyelvtani szerkezete? Természetesen sem az egyik, sem a másik esetben nem jelenti azt. Noha a nyelvtani szerkezet rendkívül lassan változik, mégis a mai francia, olasz, spanyol, portugál, román stb. nyelvek nyelvtani szerkezete más minőségű, mint a régi vulgáris latiné, s a magyar nyelv nyelvtani szerkezete is új minőségi állapotot jelent a régi finnugor nyelvekéhez képest. A két minőségi állapot közti határt természetesen nem lehet még csak megközelítőleg sem megvonni, éppen a fokozatos, évszázadok, sőt évezredek során történő változás miatt. Ha a nyelvtani szerkezet alakulását egy adott korban vizsgáljuk, akkor alig-alig fedezhetünk föl benne változást. A magyar nyelv nyelvtani szerkezete Petőfi óta, az orosz nyelvét Puskin óta, a németét Goethe óta stb. szinte alig változott. Világos tehát, hogy minőségi határ megvonásáról egy bizonyos korban szó sem lehet. - Hogy a problémát más területről vett hasonlattal is megvilágítsam, az egész hasonló a magyar nyelvjárások egymással való területi érintkezéséhez; t.i. ott sem lehet határvonalat, nyelvjárási határt meghuzni, ennek ellenére a nyelvjárási góccok mégis fölismerhetők.

Összefoglalva az előbbieket: a nyelv nyelvtani szerkezete a régi elemek fokozatos elhalása és az új elemek fokozatos megjelenése révén, igen lassan változik; ez a lassu változás idővel más minőségi állapotot eredményez, a két minőségi állapot közti határt azonban nem lehet megvonni; az új minőségi állapot számos korszak terméke. A nyelv nyelvtani szerkezete tehát olyan történeti képződmény, amelynek az elemei különbözők, gyakran igen távoli korokból erednek.

3. Sztálin szerint a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, a fejlődés minden szakaszában közös és egységes volt a társadalom számára, egyenlő módon szolgálta a társadalom tagjait, függetlenül azok társadalmi helyzetétől. A sztálini tanítás szerint tehát a nyelv történelmileg kialakult szilárd nyelvtani szerkezete össznépi jellegű: egy adott társadalmon belül valamennyi osztályt szolgálja.

Marr és követői a nyelv osztályjellegéről vallott elméletük utvesztőjében arra a felfogásra jutottak, hogy még a nyelvtani szerkezet alapjait is az osztályok vetik meg, s így az egyes társadalmi osztályok külön-külön nyelvtani szerkezettel rendelkeznek. - Sztálin szavaival "csupán a marxizmus kérdéseiben való tudatlanság és a nyelv természetének teljes megnemértése" sugalmazhatta a marristáknak ezt a feltevést. Sztálin világosan rámutat arra, hogy az osztály-dialektusoknak, zsargonoknak nincs saját nyelvtani szerkezetük és alapszókincsük. Mindez annyira nyilvánvaló, hogy a sztálini példákon kívül még magyar példákkal is megvilágítani szükségtelen.

A nyelv és benne a nyelvtani szerkezet össznépi jellegével minden bizonnyal nincs ellentétben az a tétel, hogy a területi nyelvjáráásoknak van nyelvtani szerkezetük és alapszókincsük. Sztálin a területi nyelvjáráások nyelvtani szerkezetének és alapszókincsének meglétét külön hangsúlyozza, és Szanzsejevhez írott levelében a zsargonokat és területi nyelvjáráásokat világosan szétválasztja. - A nyelv össznépi jellegének, valamint a területi nyelvjáráások nyelvtani szerkezetének és alapszókincsének a viszonya igen bonyolult, sokrétű kérdés, s valószínű, hogy csak a nyelvészek és történészek hosszas közös munkájának eredményeképpen fogjuk majd a maga teljes megvilágításában látni. Poszpelov és Avanyeszov ismert cikkei érintik ugyan a kérdést, de persze korántsem meritik ki, és nem adnak rá pontos feleletet. - E kérdés körül fejtegetésekbe nem akarok bocsátkozni, csak egy-két megjegyzést teszek. Mikor Sztálin területi nyelvjáráásokról, illetőleg a területi nyelvjáráások nyelvtani szerkezetéről és alapszókincséről beszél, akkor nem a mai területi nyelvjáráásokat, hanem a népi kor nyelveit és nyelvjáráásait érti. Erre mutatnak a következő szavak is: "Egyes helyi nyelvjáráások a nemzetek kialakulásának folyamán a nemzeti nyelvek alapjává válhatnak és önálló nemzeti nyelvekké fejlődhetnek". Fölmerül a kérdés, hogy magyar viszonylatban beszélhetünk-e a népi nyelv korában olyan területi nyelvjáráásokról, mint amilyenek például a feudumok következtében a nyugati népeknél vagy akár az oroszoknál voltak. A magyar viszonyok és a magyar nyelvtörténet viszonylagos ismeretében is alighanem nemmel kell felelnünk. Ha a dolog így áll, akkor a magyar nyelv - a kétségtelenül meglevő apróbb nyelvjárási különbségek ellenére - a népi nyelv korában is közös és egységes: össznépi volt az egész magyarság számára.

II.

A nyelvtani szerkezet kérdéseinek a tárgyalása után rátérhetünk a nyelvtan problémáira.

A nyelvtani szerkezet ismeretében próbáljuk meghatározni a nyelvtan fogalmát.

A nyelv nyelvtani szerkezete - mint láttuk - a szavaknak huzamos elvonatkoztatás útján létrejött szabályok szerinti összefüzése, mondattá szerkesztése. Ha ezeket a nyelvtani szerkezetben meglevő szabályszerűségeket felismerjük, összegyűjtjük, tudatosítjuk, megfogalmazzuk, sőt a nyelvre visszaalkalmazzuk, akkor a nyelvtani szerkezetéről szóló tudományt, a nyelvtant kapjuk eredményül. A nyelvtani szerkezetben meglevő szabályszerűségek tudatosítása, rendszerbe foglalása természetesen nem csupán a mai kor terméke, megtette azt már több mint kétezer évvel ezelőtt Dionysios Thrax is. Azóta a különböző nyelvek nyelvtani szerkezetéről számtalan nyelvtant irtak, ezek részben egymásra épültek, részben függetlenek voltak egymástól. Hogy függetlenül is létrejöhettek, az azért volt lehetséges, mert a nyelvek nyelvtani szerkezetében a szabályszerűségek állandóan adva vannak.

A nyelvtan tehát a nyelvtani szerkezetéről szóló tan. A nyelvtant úgy tekinthetjük, mint a nyelvtani szerkezet szabályszerűségeinek teljes gyűjteményét; mint a szavak mondaton belüli változásairól és mondattá szerkesztéséről szóló szabályoknak gyűjteményét, tudatos elvonását és alkalmazását. "A nyelvtan - mondja Sztálin - megadja a szavak mondaton belül történő változtatásának szabályait, amikor is nem konkrét szavakat, hanem általában szavakat, minden konkrétság nélkül tart szem előtt; megadja a szavak egybeszerkesztésének: a mondat szerkesztésnek a szabályait, amikor is nem valamely konkrét mondatot tart szem előtt /pl. egy konkrét alanyt, egy konkrét állítmányt stb./, hanem általában bármilyen mondatot, függetlenül ennek vagy annak a mondatnak konkrét formájától. A nyelvtan jellemző tulajdonsága tehát Sztálin szavaival az, hogy "elvonatkoztat az egyestől és konkrétól - mind a szavakban, mind a mondatokban -, az általánost ragadja meg, azt, ami a szavak mondatbeli változtatásának és a mondatfűzésnek alapját képezi, és ebből nyelvtani szabályokat, nyelvtani törvényeket szerkeszt". - A nyelvtant, elvonatkoztató tulajdonsága miatt Sztálin a mértanhoz hasonlította: "A nyelvtan a mértanra emlékeztet, amely törvényeit a konkrét tárgytól elvonatkoztatva adja meg, a tárgyakat mint konkrétság nélküli testeket vizsgálja, s a közöttük lévő viszonyokat nem mint bizonyos konkrét tárgyak közti konkrét viszonyokat határozza meg, hanem mint minden konkrétság nélküli testek viszonyait általában".

Mivel a nyelvtan a nyelvtani szerkezetéről szóló tudomány, vizsgálati tárgya természetesen a nyelv nyelvtani szerkezete, mégpedig a nyelvnek az egész nép által használt nyelvtani szerkezete. Mint olyan, amely a nyelv alapját, sajátosságának a lényegét vizsgálja, alapvető fontosságú tudomány, mely a nyelvészetben - mondja Poszpelov - vezető helyet foglal el.

Sztálinnak a nyelvtan szerepéről és fontosságáról vallott nézeteivel természetesen élesen szembenáll Marrnak és követőinek a nyelvtanról vallott felfogása. Marr - mint Vinogradov és Poszpelov rámutatnak - erősen nyelvtanellenes beállítottságú volt. Előbb csak a burzsoá nyelvtant igyekezett eltörölni, mint olyant, amelyet sze-

rinte idealista-formalista tudományos világnézet alakított ki. Később már a nyelvtannak mint tudománynak a létezését is kétségbe vonta, föltéve a kérdést: szükség van-e egyáltalán nyelvtanra? "Marr - mondja Sztálin - a nyelvtant üres formaságnak, azokat az embereket pedig, akik a nyelvtani szerkezetet a nyelv alapjának tartották, formalistáknak tekintette."

A gyakorlatban természetesen ezt a képtelen álláspontot: a nyelvtan nyílt tagadását nem lehetett érvényesíteni. Ezért Marr követői másik utat próbáltak. Mescsanyinov - Marr azon elméletére alapozva, amely a gondolkodást elszakította a nyelvtől - a nyelvtan alapjául a fogalmi kategóriákról és a nyelvtani fogalmakról szóló tantette meg. Ezek a fogalmi kategóriák nem a nyelvi anyag alapján léteznek, hanem a marristáktól elképzelt, nyelvtől független gondolkodás termékei. Miként Vinogradov megállapítja, Mescsanyinov a fogalmi kategóriákra támaszkodva azt hirdette, hogy a világ összes nyelve azonos tartalom, mert hisz a fogalmi kategóriák mindegyikben azonosak. Az egyes nyelvek csak annyiban különböznek, hogy tartalom: a fogalmi kategóriák különféle képen, különböző nyelven fejeződnek ki. Mivel pedig a fogalmi kategóriáknak ez a különböző nyelvi formákon való kifejezése nem sokat számít, következésképpen elég, ha az összes nyelvek számára egy nyelvtan készül, olyan nyelvtan, amely a fogalmi kategóriákra épül fel. Nem nehéz felfedezni a közös vonást Mescsanyinov nyelvtan-elmélete és a régi racionális nyelvtanok között, amelyek hasonló okoskodásra alapítva szintén nem számoltak azzal, hogy a különböző nyelvek nyelvtani szerkezete nem egyforma, még akkor sem, ha a bennük kifejezett logikai kategóriák közösek.

Poszpelov részletesen kimutatja, hogy Mescsanyinov nyelvtan-elmélete velejéig idealistának bizonyul. Rámutat arra is, hogy a nyelvtan kiindulási alapjának - Sztálin tanítása szerint - a nyelvtani szerkezetnek kell lennie, nem pedig a fogalmi kategóriáknak. Tehát a nyelvtannak nem valami nyelven kívüli fogalmakkal vagy ítéletekkel kell operálnia, hanem konkrét anyagi jelentésüktől függetlenített szavakkal és mondatokkal.

Nézzük meg ezek után, hogyan építhető fel a nyelvtan, mi tartozik bele.

Sztálin tanítása szerint a nyelvtan világosan két részre oszlik: alaktanra és mondattanra. Az alaktan és a mondattan együtt alkotja a nyelv nyelvtani szerkezetéről szóló tant, nyelvtani szempontból teljesen egyenrangúak, egymást kölcsönösen kiegészítik. Az alaktannak és mondattanának az egyenjogúságát azért kell különösen hangsúlyoznunk, mert ismeretes, hogy a marristák az alaktant teljesen alárendelték a mondattanának. Marr kinyilatkoztatta, hogy az alaktan a mondattan technikája. Ezt követően Mescsanyinov "Általános nyelvészet" című munkájában az alaktant, mint a nyelvtan külön fejezetét teljesen kiküszöbölte. Ez a tétel aztán a marri iskolából kikerült valamennyi nyelvtani munka közhelyévé vált. A mondattan előtérbe állítása és az alaktannak a mondattan segédfejezeteként való kezelése természetesen elméleti és gyakorlati téren igen komoly nehézségeket okozott. Elég, ha egy mozzanatra utalok: a mondattan eluralkodása megakadályozta az iskolákban a helyesírás alapos megtanítását és a helyesírási érzék rendszeres fejlesztését.

Ami a nyelvtanon belüli sorrendi kérdést illeti, Sztálin az alaktant a mondattan előtt említi, és a sztálini tanítás szerint kü-

lönben is nyilvánvaló, hogy az alaktanak a mondatban előtt a helye. A szó mondatbéli változásainak ismerete nélkül ugyanis a mondat megszerkesztéséről aligha beszélhetünk. Ez a sorrend elsősorban az iskolakönyvek felépítésében föltétlenül kívánatos, de tudományos igényű nyelvtanban is jól megállja a helyét. Az iskolai oktatásra vonatkozóan ilyen értelemben nyilatkozik az a határozat is, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, valamint a Szovjetunió Neveléstudományi Akadémiája együttesen dolgozott ki. Persze a kérdés a tudományos nyelvtanra vonatkozóan még alapos megtárgyalást kívánna. Mi a továbbiakban mindenesetre haladjunk alaktan-mondattan sorrendben.

Sztálin világosan megmondja, mi az alaktan: a szavak mondaton belüli változásairól szóló szabályok gyűjteménye /a régebbi Szikra fordítás szerint: a szavak ragozásának szabályai/.

A mondatban szereplő szóváltoztatások kétféle jellegűek. Világosan a mondaton belül, mégpedig a mondat szerkesztése közben zajlik le például a magyarban a ragozás és a szók jelekkel való el látása, miközben a szó alakja természetesen megváltozik. A magyarban tehát a ragozás és jelezés a sztálini értelmezés szerint kétségtelenül az alaktanba tartozik. - Némileg más a helyzet a szóképzésnél és szóösszetételnél. Itt a szavak változása nem a mondat szerkesztés közben történik, hanem a szóváltoztatás ezekben történeti folyamat, a képzés vagy összetétel esetleg már évszázadokkal ezelőtt megtörtént. A mondat szerkesztése közben tehát a képzett és összetett szavakat már készen kapjuk, mint építőanyagot. Ezek szerint a képzés és összetétel - mivel a nyelv nyelvtani szerkezetéről kirekesztődik - a szótanba tartoznának. Van azonban a kérdésnek egy másik oldala is. A szóképzés és szóösszetétel kétségtelenül szóváltoztatás, mégpedig pontos szabályok szerint történő szóváltoztatás. Ha pedig a szóváltozás szabályok szerint történik, akkor kétségtelenül erősen nyelvtani jellegű. A szóképzésnek és szóösszetételnek a nyelvtanba való iktatását az iskolai oktatás követelményei is elősegítik. Ajánlatos ugyanis, hogy a képzés és összetétel szabályait a tanuló a nyelvtani szabályokkal együtt kapja meg. Valószínűleg ilyen indokok alapján teszi Pospelov a képzést és az összetételt az alaktanba.

Mivel az alaktanban foglaltak így kétféle jellegűek, magától adódik, hogy pl. a magyar alaktan két főrésze: 1. a képzésre és összetételre; 2. a ragozásra és jelezésre osztódjék. Mivel pedig egyiket sem lehet tárgyalni a szófaji ismeretek nélkül, csak a szófajokkal szoros kapcsolatban, természetes, hogy a szófajok kérdése is áthelyeződik a szótanból az alaktanba. A szófajok alaktanba való kerülésének van még egy másik alapja is: a szófajok megállapításánál is elvonatkoztatunk az egyestől és konkrétól a szavak anyagi jelentésében. Pospelov szerint azt, ami a szófajokban szótani természetű, alá kell rendelnünk annak, ami nyelvtani természetű: vagyis az osztályozás általánosító elvének. Az, ami a szófajokban szótani vonatkozású anyag - mondja Pospelov -, mihelyt a nyelvhatáskörébe kerül, "anyagi burokkén" szolgál az általánosító emberi gondolat számára, amely elvonatkoztat attól, ami egyes és konkrét a szavak szótani tartalmában.

Ilyen módon a szótan /= szókinestán/ és az alaktan között meg lehet húzni a megközelítő határvonalat. Az alaktan a szófajokkal, valamint a szóképzéssel és szóösszetétellel kezdődik, s ezek együtt alkotják az alaktan első nagy fejezetét. Ennek a fejezetnek különösen nagy jelentősége van a történeti nyelvtanban.

Felmerülhet persze az a gondolat is, hogy a szófajokat, valamint a szóképzést és szóösszetételt, mint a szótan és az alaktan közti határsávot, mind a kettőtől függetlenül, önálló fejezetként tekintsük. Ugy látszik, e felé a megoldás felé hajlik Vinogradov, aki több esetben világosan külön beszél szótanról, "szóképzéstanról" és nyelvtanról. Megjegyzem itt, hogy magam is ezt a felfogást érvényesítettem ez évi egyetemi előadásomban, és a II. félévben Történeti szótan címen a szófajokat, valamint a képzést és összetételt tárgyaltam együtt, a ragozás és jelezés kérdését természetesen sehol sem érintve.

Ennek a megoldásnak látszólagos szerencsés volta mellett is megvan azonban - főként a leíró nyelvtanban - az a hátránya, hogy a nyelvtanból kiszakít egy olyan fejezetet, amely szintén elvonatkoztató jellegű, és amely szintén szabályok gyűjteménye. Mindamellett történeti nyelvtanban továbbra sem tartom észszerűtlennek.

Sztálin a mondattant, mint a szavak egybeszerkesztési szabályainak, vagyis a mondatyszerkesztés szabályainak gyűjteményét határozza meg. A mondattan tehát a mondat szerkezetéről, azaz a szavaknak a mondatokban való nyelvtani egybeszerkesztéséről szóló tanítás.

Ilyen meghatározással a mondattan - világosan elkülönülve az alaktantól - szilárd körvonalat kap. A mondattan a mondatrészekkel, a szerkezetekkel és a mondatokkal foglalkozik. Ez utóbbiaknál azonban már nem tárgyalja azt, hogy hogyan viszonyulnak a nyelvben a kifejezési eszközök a kifejezett tartalomhoz. Ez már a stilisztika körébe tartozik.

Persze lehetne itt még beszélni a hangtan, szótan és stilisztika bizonyos kérdéseiről, illetőleg a nyelvtudomány e fontos ágainak a nyelvtannak való összefüggéseiről. Mindezek tárgyalása azonban tulmenne ennek az előadásnak a keretein. Néhány kérdésre már az eddigi előadásokból feleletet kaptunk, másokra meg az elkövetkezendők fognak kitérni. Itt kívánom megjegyezni, hogy természetesen, ha a hangtant, szótant és stilisztikát külön is választjuk a nyelvtantól, ez nem jelenti a nyelvtudomány e fontos ágainak egymástól való elszigetelését. Világos, hogy például a hangtan és szótan előzetes ismerete nélkül a nyelvtant megérteni, megtanulni nem lehet. Éppen ezért az iskolai oktatásban például a hangtannak meg kell előznie az alaktant, a szótanak / = a szókincsről szóló ismeretszerzésnek / szintén vagy meg kell előznie az alaktant, vagy párhuzamosan kell haladnia azzal. A stilisztika ugyancsak szerves része kell, hogy legyen az iskolai nyelvi oktatásnak.

Befejezésül még a nyelvtan történeti szemléletéről szeretnék néhány szót szólni.

Sztálin hangsúlyozza, hogy a nyelv nyelvtani szerkezete számos korszak terméke, és a nyelvtan az emberi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának eredménye. Ebből következik, hogy a marxista nyelvtannak elmélyült történeti szemléletűnek kell lennie.

Az idealista nyelvtani szemléletre igen jellemző volt a historizmustól való visszahuzódás, amit legjobban a szociológiai

irányzatban és logikus folytatásában, a strukturalizmusban figyelhetünk meg. Saussure például a leíró /szinkronikus/ nyelvtant élesen különválasztja a történeti nyelvtantól. A nyelvvel mint rendszerrel nála csak a leíró nyelvtan foglalkozik, a történeti nyelvtan feladata pedig szerinte csupán az, hogy az egyes tények változását vizsgálja. Ugyanez a felfogása nálunk Gombocz Zoltánnak, aki szerint: "a leíró nyelvtan írójának első és legfontosabb feladata az, hogy a szinkronia tényeit szigorúan különválassza a diakronia tényeitől" /MNy. XXIII, 4/.

Az kétségtelen, hogy mind leíró, mind történeti nyelvtanra szükség van. Ez a szétválasztás azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy a leíró nyelvtanból a történeti mozzanatokot száműznünk kell. Ha a leíró nyelvtan váza szinkron szemléletű is annyiban, hogy a nyelvet, illetőleg a nyelvtani szerkezetet egy adott időpontban vizsgálja, azért statikus jellegű semmiképpen sem lehet. Ha a nyelvtani szerkezetet fejlődésében vizsgáljuk - mint ahogy marxista módon vizsgálunk kell - akkor a történeti tényeket a leíró nyelvtanban is érintenünk kell.

Persze ez nem jelenti azt, hogy most már a leíró nyelvtan pótolhatja a történetit. A gyakorlatban csupán annyit jelent, hogy egyes nyelvtani szabályok tárgyalásánál utalnunk kell a történeti mozzanatokra. Például magyar vonatkozásban a mai nyelv leíró nyelvtanában a szóképzés vagy szóösszetétel tárgyalásában lehetetlen a történeti szempontot elhanyagolnunk. Ugyancsak nem mondhatunk le a történeti fejlődés rövid bemutatásáról például az igekötők, határozószók, névelők tárgyalásakor, vagy a ragok, jelek magyarázatakor. Ezzel nemcsak a tudományos igényeknek teszünk eleget, hanem a mai nyelv sok jelenségének a gyakorlati megértését is elősegítjük. Ugyanakkor pedig iskolai nyelvtankönyvekben érdekesebbé, színesebbé is tesszük mondanivalónkat.

Igen fontos szerepe van a leíró nyelvtanban a historizmusnak az élő, fejlődő és a kihalt nyelvelemek elkülönítésében. A magyar nyelv mai leíró nyelvtanában például kitűnő alkalmunk kínálkozik erre az iktelen és ikes igék ragozásának, az igei időknél, a személyragozott főnévi igenévnek /élnie, mondaniuk stb./ stb. bemutatásakor. Tehát a leíró nyelvtanban is föltétlenül meg kell mutatnunk a nyelv fokozatos fejlődését, tökéletesedését.

A leíró nyelvtan fentebb jelzett történeti szemlélete természetesen egyáltalán nem teszi fölöslegessé a történeti nyelvtant. A nyelvtani szerkezet történeti fejlődését a maga teljes egészében csak a történeti nyelvtan képes vizsgálni és nyomon kísérni. Sőt, a történeti nyelvtanban való elmélyülés ad szilárd alapot a leíró nyelvtan számára is.

Igen nagy jelentőségű számunkra Csikobava professzornak a történeti nyelvtudományról írott cikke, amely kitűnően mutatja meg, hogyan ásta alá a historizmust egyrészt a szociológiai irányzat és a strukturalizmus, másrészt a Marr-féle vulgáris materializmus. Az ahistorizmus - mondja Csikobava - tüntető kifejezést nyert Marr munkásságában. Marr nem az egyes nyelvek konkrét, ismert történetére alapozott. Az ő "historizmusa" abban állott, hogy a nyelvtörténet őskorába kalandozva a négyelemes analízishez hasonló nyelvtörténeti elméleteket szült, amelyeknek nyilvánvalóan semmi közük nincs a pozitív, marxista történeti szemlélethez.

H E G E D Ű S L A J O S :

Nyelv és gondolkodás. *

Nyelvről és gondolkodásról szoktak szűkebb és tágabb értelemben beszélni. Szűkebb értelemben csak a társadalomban élő ember hangnyelvről, tágabb értelemben viszont sokan állati nyelvről is beszélnek.

Már régen észrevették, hogy a legtöbb állat hanggal ad bizonyos élményeinek kifejezést. Ebből arra következtettek, hogy az állatok gondolkodnak, gondolataikat egymással közlik, tehát van állati nyelv is, amely csak terjedelmében és felépítésében különbözik az emberi nyelvtől. A régi korok állatmeséiben az állatok beszéltek, gondolkodtak és éppen az állati mese tükrözi vissza leghivebben a régi korok emberének véleményét az állatvilág nyelvét és gondolkodását illetőleg. Sokan írtak a szociális rovarok, különösen a méhek nyelvről és a szárnylebegtetéssel keltett hangok magasságát és mélységát különböző kifejező jeladásoknak vélték. Az alapos kritikai vizsgálat azonban kiderítette, hogy ezeknek a különböző magasságu hangoknak nincs szándékos közlő szerepük. A szárnylebegtetés sebessége s így a hangmagasság változása az izgalom növekedésétől függ. Minél izgatottabb a méh, annál gyakrabban rezdíti meg a szárnyát. A szárnylebegtetés tehát ingerültség vagy más vegetatív életösztön kísérő mozgása. A kritikai módszerekkel végzett vizsgálódások kiderítették, hogy a veszélyt vagy vitális közléseket nem is hangból ismerik meg, hanem szagból. Érzékelésükben a szagnak van döntő szerepe s így hangnyelvről már eleve szó sem lehet, legfeljebb igen elemi méretű szagnyelvről. A méhek veszély idején egy tasakból erős szagu anyagot bocsátanak ki, szárnyukat intenzíven lebegtetik s így a szagot a levegőben továbbterjesztik. Tehát nem is a hanghoz, hanem a szaghoz fűződik egészen elemi érzékeléssel kapcsolatos szemantika. Hasonló a helyzet a hangyáknál is. Így tehát hangnyelvről ezeknél a rovaroknál még tágabb értelemben sem beszélhetünk.

* Ez a dolgozat egy bonyolult, számos részletében a tudomány által még eléggé fel nem derített, a marxista elmélet eszközeivel ki nem dolgozott problémának csupán vázlatos ismertetése, viták és részlettanulmányok elindítója kíván lenni.

Ismeretes, hogy a madárnyelvről is sokat irtak. Reflexek, ösztön-cselekvések, gyönyör, hívás /párzás, költés és költözés idején/ és izgalom kifejezésére bizonyos hangkomplexumokat hallatnak. Különösen bámulatba ejti az embert a párzás idején hallható különféle ritmusú és melódiájú madárdal. Az alapos megfigyelések kétségtelenné tették, hogy ezek a hangok vegetatív ösztönök kifejezésével kapcsolatosak és a dalolás szexuális izgalom vagy csalogatás kísérő jelensége. Az izgalom viszont bizonyos hormonokat termelő mirigyek intenzív működését segíti elő. Szándékos gondolatközlésük nincs, hangkifejező képességüket, a hangkomplexumokat nem tanulják, hanem öröklik. Az elkülönítve felnevelt kakas éppen úgy szólal meg, mint bármelyik elődje.

Érthető érdeklődéssel fordultak a majmok felé is. Az amerikai Garner "The speech of monkeys" című munkájában már egyenesen "majomnyelv"-ről beszél. A majmok egyes hangkapcsolatait szavaknak minősíti és az egyes jelenségeket az emberi nyelv szerkezete alapján vizsgálja. Szerinte a majmok már nemcsak tárgyakat vetítenek vissza magukban /főnevek/, hanem felismerik és kifejezik azok változásait /igék/, sőt tulajdonságait /melléknevek/ is. Kétségtelen, hogy kiinduló pontja helytelen, - mivel az emberi nyelvből indul ki - és így eredményeit nem lehet komolyan számbavenni. Lelkesedésben közeljár hozzá Schwidetzky is. A "Sprechen Sie schimpansisch?" c. munkájában a csimpánz nyelvnek fejlett hangállományáról beszél, és kifejti, hogy a magánhangzókön kívül főleg a zárhangok és torokhangok azok, amelyeknek állandó képzésük van. Szerinte a majom tárgyias képekben gondolkodik és szavaival különböző hangulatok kifejezésére képes. Ha 75 szavas szótárát megnézzük, azt látjuk, hogy az egyes szavakhoz nem fűződik állandó jelentés, mert ugyanaz a hangsor kifejezhet kérést, félelmet, bosszankodást, csalódást, fájdalmat is. A szavakban tehát nemcsak hogy tárgyi állandóságuk nincs, de nincs affektus-állandóságuk sem. "Schimpansisch, urmongolisch, indogermanisch" /1932/ c. munkájában igen merész feltevéseket kockáztat meg. A germán, mongol és indoeurópai nyelvek legősibb szógyökeit a csim és pánz szóalakzatokban keresi.

A kritikával végzett állatmegfigyelések kétségtelenül bebizonyították, hogy állati nyelvről nem beszélhetünk, mert hangkifejezéseik csak bizonyos reakcióknak, vegetatív és vitális érzéseknek megjelölésére szolgálnak csupán. Helyesen írja Tyeplov "Pszichológiá"-jában, hogy: "Az állatoknak nincs nyelvük, amelyen beszélni tudnának. Mindazonáltal az állatok gyakran befolyásolják társaikat hangok segítségével. Vegyük például az "órmadár" jelzéseit, melyet a többi madár számára ad. Ha a darvak csapatához ember vagy ragadozó állat közeledik, az órmadár leereszkedik a rétre, élesen kiált és szárnyait hangosan csapkodtatva felemelkedik a levegőbe, utána a darvak egész raja felemelkedik. De ezek az esetek csak külsőleg hasonlítanak az emberek beszéddel való érintkezéséhez. A madár nem azért kiált, mert tudatosan értesíteni akarja a többi madarat a közelgő veszélyről; a kiáltás ösztönös vagy kondicionált reakció a veszélyre /szárnycsattogás, felrepülés/. A többi madár sem azért repül fel, mert "megértették" ennek a kiáltásnak a "jelentését", hanem azért, mert egyszerűen ösztönös vagy ugyancsak kondicionált kapcsolat van e között a kiáltás és a felrepülés között. Magára a kiáltásra reagálnak és nem a jelentésére, az emberek viszont a beszéddel való érintkezésnél éppen a szavak jelentésére és nem a pusztán hangra." /20-21.1./

Az állat gondolati elemeket sohasem közöl, legfeljebb érzelmeket. Ha egy állat félelemből hangot ad, akkor a többiek is, akik a veszélyből semmit sem látnak, a félelem és rettegés állapotába kerülnek. A hang tehát azonos affektust hoz bennük létre. Nem értelmileg, hanem érzelemszerűen értik meg a bajt. Megértésük életszerűbb és vitálisabb, mint a nyelvi nyilatkozatokon keresztül történő megértés, de annak fejlettségétől nagyon távol áll. Az állatok a hangnyelv megteremtésének külső formáira sem képesek, mert nem tudnak pontosan elhatárolható, fonetikailag meghatározható hangképeket kelteni. Ez természetes is, mert az artikuláció már fejlett tevékenységű idegpályák működésének eredménye. Az állati hangok: bögés, ordítás, stb. nem artikulált hangok. A fejlődés folyamán azonban a hangnyelv kialakításához fontos szakaszokat jelentettek, mert ezáltal új idegpályák beidegzése vált lehetségessé és új összeköttetések fejlődtek ki az agykéregben. Az állati és emberi idegtevékenység közös elemeit és tulajdonságait Pavlov korszakalkotó munkássága tárta fel a tudományos világ előtt. Kimutatta, hogy mind az állat, mind pedig az ember egyaránt képes a valóságot érzékelni. Az érzetek és képzetek a való világról való elsőfoku jelzések, amelyek közösek emberben és állatban. "Az állat számára - írja Pavlov - a valóság szignalizálásának módja majdnem kizárólag az ingerület és annak nyomai a nagy féltékékben, amelyek közvetlenül érkeznek be a speciális látó-, hallósejtekbe és a szervezet egyéb felvevő szerveibe /receptoráiba/. Ezek a mi benyomásaink, érzeteink és képzeteink a minket körülvevő külső környezetünkről, kivéve a hallott és látott szót. Ez a valóság első jelzésrendszere /szignálrendszere/, amely közös az embernél és az állatoknál." De az embernél az idegtevékenység mechanizmusa rendkívüli járulékkal gazdagodott éppen a beszéd révén: "Ha a környező világra vonatkozó érzeteink és képzeteink számunkra a valóság első jelzései, konkrét jelzések, úgy a beszéd, a beszélő szervektől az agyba haladó kino-esztézis ingerületek, másodfoku jelzések, jelzések jelzései. Ezek a valóságtól való elvonatkoztatást jelentenek, lehetővé teszik az általánosítást, azt, ami a mi különleges emberi, magasabb gondolkodásunkat kiteszi, ami létrehozza először az általános emberi empirizmust és végül a tudományt, amely az ember legmagasabb eszköze arra, hogy tájékozódjon a környező világban és önmagában." /idézi Fogarasi Logikájában, 88-89.1./

Pavlov tanai alapján pontosan rajzolódik ki az érzet és képzet, valamint a fogalom határozott körvonala. Az érzet és képzet első foku jelzések s emberben és állatban közösek, a fogalom viszont csak az emberben van meg s a nyelvi kifejezéssel kapcsolatos. Az érzetek, észrevételek és képzetek tudati tevékenységében szerepe van az analízisnek és szintézisnek egyaránt, s ez megfigyelhető az állatoknál is. A fogalomalkotás viszont az emberi agy sajátos tevékenysége, amelyhez már magasabb tudati tevékenységek szükségesek: az általánosítás és absztrakció. Lenin ezt így fogalmazza meg: "A fogalom az anyag legmagasabbrendű termékének, az agynak legmagasabbrendű terméke" /Filozófiai Füzetek, idézi Fogarasi u.o. 84.1./

A nyelv gondolatok tagolt kifejezése. Ez tehát az állatvilágban még nincs meg, de megvan már az élő anyag magasabb formájának egyik igen fontos tulajdonsága: az érzékelési képesség, amely a szervezetre ható tárgyak tulajdonságainak visszatükrö-

zését teszi lehetővé. A gerinces állatok lelki életének fejlődésében döntő fokot jelent, mert lehetséges a tárgyi észlelés keletkezése. Ennek alapján jelenik meg később a dolgokról való képzet megőrzésének képessége és végül a gondolkodás első csirái, amelyek az állat értelmes viselkedésében nyernek kifejezést. Az állati pszichikumot az örökölhetőség és természetes kiválasztódás biológiai törvényei irányítják, az emberi tudatot viszont a társadalmi és történelmi törvények /Tjeplov/. Az emberi tudat és gondolkodás az állati életmódnak munkatevékenységre való átmene- te következményeként keletkezett, amint arra Engels "A munka szerepe a majom emberreválásában" című tanulmányában rámutatott: "Először a munka, aztán azzal együtt a nyelv. Ez az a két legfontosabb ösztönzés, amelynek befolyása alatt a majom agya fokozatosan átalakult a minden hasonlóság mellett sokkal nagyobb és tökéle- tebb emberi agyvelővé." /Anti-Dühringből idézi Fogarasi u.o. 69.1./

Az állat alkalmazkodik a természethez, az ember azonban szükség- leteinek kielégítése céljából megváltoztatja a természetet. A ter- mészet megváltoztatását 1/ a szerszám használatával és készítésé- vel, 2/ társadalmi kollektív munkával éri el az ember. A szerszám használata és készítése közben megismeri a különböző anyagokat, azok tulajdonságát és más tárgyakhoz való viszonyát, azaz megta- nul gondolkodni. Felismeri az ok és okozat közötti összefüggést, megállapítja az azonosságot, különbözőséget és ellentétességet és a mozgás különféle viszonyait. A bonyolult jelenségeket nemcsak globálisan érzékeli, hanem elemeire bontja azokat, majd az eleme- ket ismét egyesíti és fogalmakat alkot. A természet titkait lé- pésről-lépésre mélyebben ismeri meg, a jelenségekből következte- téseket von le, majd több jelenség közös elemeiből megtanul álta- lánosítani. A kollektív munkában az ember felismerte az elérendő célt és a cél elérésére szükséges eszközöket, munka, gondolkodás és nyelv tehát a legszorosabb kölcsönhatásban alakultak ki. "A nyelv - Marx-Engels írja - egyidejű a tudattal, - a nyelv maga a gyakorlati, más emberek számára is létező és ezzel önmagam számá- ra is létező valóságos tudat és a nyelv, mint tudat, a más embe- rekkal való érintkezés szükségességéből ered." /Marx-Engels, Die deutsche Ideologie. MEGA V. 24.1./ A nyelv, gondolkodás és társa- salmi élet viszonyát Sztálin így fogalmazza meg: "A nyelv szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, ki- cserélik gondolataikat és kölcsönösen megértik egymást. A nyelv, minthogy közvetlen kapcsolatban áll a gondolkodással, regisztrál- ja és szavakban, szavakból fűzött mondatokban lerögzíti a gondolko- dás munkájának eredményeit, az ember megismerő-tevékenységének vívmányait és így lehetővé teszi a gondolatcserét az emberi társada- lomban.

A gondolatok kicserélése állandó és létfontosságú szükséglet, minthogy nélküle lehetetlenség az emberek együttes tevékenységét megszervezni a természet erői elleni harcban... A nyelv az érint- kezés eszköze, egyúttal a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze." /Marr-vita 328.1./

A nyelv és gondolkodás szoros kapcsolatát már az ókor bölcselői is észrevették. Pláton azt mondja, hogy a gondolkodás nem más, mint belső beszéd. Azóta a kettő viszonyát háromféle módon magyarázzák: 1/ A tudósok nagy része a nyelv és gondolkodás folyamatát azonos- nak tartja. A gondolkodás mindig szavakban történik, nyelven kívül és nyelv nélkül nincs gondolkodás. Ahol a gondolkodáshoz nem kap- csolódik nyelv, ott csak érzéki képek mozgásáról lehet szó. A nyelv

és gondolataalkotás egy folyamat, a kettő egységes aktus, amelynek belső oldala a gondolkodás, külső formája pedig a nyelv, a beszéd és a kettő dialektikus egységben fonódik össze. A dialektikus materializmus szerint a nyelv és gondolkodás viszonyával az alapviszonylat a megegyezés, a megfelelés. /Fogarasi id. m. 71.1./ "Sem a gondolatok, sem a nyelv önmagukban nem alkotnak külön birodalmat, csak a valóságos élet megnyilvánulásai" - írja Marx-Engels, /id. műük V. 424.1./ tehát gondolkodás és nyelv közé nem lehet kőfalat húzni. 2/ A paralellizmus hívei szerint a nyelv és gondolkodás nem azonos aktus, egymástól mérőben különböző tevékenységek, de hasonló módon működnek /Grassler/. 3/ Némelyek a kettőt egymástól teljesen elszakítják. Így tett Dühring is, aki nyelven kívüli gondolkodásról beszélt: "Aki csak a nyelv segítségével tud gondolkodni, soha nem tapasztalta még, hogy mit jelent az elkülönült és tulajdonképpeni gondolkodás", amire Engels szellemesen így válaszolt: "Eszert az állatok a legelkülönültebb és legtulajdonképpenibb gondolkozók, mert gondolkodásukat sohasem zavarja a beszéd tolakodó beavatkozása." /Anti-Dühring 86.1./ Ugyancsak elszakította a nyelvet a gondolkodástól Preyer, Erdmann, Maier, majd Marr is, aminek tarthatatlanságára Sztálin olyan határozottan mutatott rá a Marr-vita folyamán.

A nyelv és gondolkodás viszonyának nyelvi oldalát Wundt vizsgálta meg figyelemreméltó módon, s a nyelvi gondolkodásnak a következő fő-típusait különbözteti meg: 1/ töredékes, 2/ diskurzív gondolkodás az utóbbi két alfajjal: a/ szintetikus, b/ analitikus gondolkodás. A töredékes gondolkodásmódra a primitív népet hozza fel példának és idézi egy busman elbeszélését: "Busman itt menő futni fehéremberhez, ő a fehérember adó oda dohányt, ő menő dohányozni, ő menő megtölteni a dohányzacskót, ő a fehérember adó hust, busman menő enni hust, ő álló, ő menő haza, ő vidáman menő, ő vizet ivó, ő menő ülni, busman legeltetni birkákat, fehérember menő ütni busmant, ő busman ordító nagy fájdalmában, ő menő futni el a fehérembertől, ő a fehérember futó busman után, itt egy másik busman, ez itt birkákat legeltető, ő a busman egész messze." /Die Sprache, II. 405 KK./

Erre a gondolkodásra és nyelvi kifejezésmódra jellemző az, hogy nincsenek benne összekötő partikulák, az ok és okozati viszony nem teljes s ezért a gondolat folyamata töredékesnek tetszik. A busman nem mondja el, hogy miért verte meg a fehérember, a gondolatsorból fontos láncszemeket kihagy. Az egyik egyszerű mondat a másikat teljesen egyenrangúan követi, szigorúan egymás mellé vannak rendelve minden tagolás nélkül. Mindegyikben csak a főképzetek vannak kifejezve és a gondolatokat összekötő partikulák helyében szünetek vannak.

Evvel a gondolkodásmóddal a diskurzív formát állítja szembe, amely már az összképzetben lévő részleteket is kifejezi. A diskurzív típust két egymástól eltérő alfajra osztja és megkülönböztet: a/ szintetikus, b/ analitikus gondolkodásformát. A szintetikus gondolkodásmódban az összképzet teljes egysége még tulsúlyban van, mondat és szó még tökéletlenül válik el egymástól, a szó a főképzeten kívül magában foglalja direkte a viszonykifejezést, vagy pedig utal arra a viszonyra, amelyben a többi képzethez áll. Ennek a szintetikus belső nyelvi formának szerinte az agglutinatív felépítés felel meg. Az analitikus gondolkodásban nemcsak az egyes képzettartalmak vál-

nak el élesen egymástól, hanem azokat már pontosabban fogják fel kölcsönös vonatkozásaikban, viszonyulásaikban. A nyelvi gondolkodás irányát tekintve megkülönböztet: 1/ tárgyas /gegenständliches/ és 2/ állapotszerű /zuständliches Denken/ gondolkodást. Ez azt jelenti, hogy egy adott tartalmat kétféle módon lehet felfogni. Amikor bizonyos nyelvek ilyenformán fejezik ki magukat: 1/ seine Träne "az ő könnyei", mások viszont 2/ er weint "ő sír", akkor itt kétféle gondolkodásmód nyilatkozik meg. "Az ő könnyei" féle kifejezés a tárgyas gondolkodásmód, "ő sír" pedig az állapotszerű gondolkodás eredménye a nyelvben. Az egyik gondolkodásmódnak a nomen + birtokosnévmásos szerkezet, a másiknak viszont az ige + személynévmásos szerkezet a nyelvi vetülete. A tárgyas gondolkodás egy összképzet tartalmát komplexnek fogja fel. Az állapotszerű gondolkodás viszont nem a tárgynak domináló képzetét adja vissza, hanem az azokon végbemenő változásokat. Ezeket a gondolkodási formákat másként objektív és szubjektív gondolkodásnak is lehetne nevezni. Az objektív gondolkodásmód az állapotokat, folyamatokat és cselekvéseket a tárgyakkal közvetlen egységben fogja fel anélkül, hogy a gondolkodó alanyhoz való viszonyát kifejezésre juttatná. A dolgokat saját helyzetük szerint helyezi el térben és időben, óhajainak és szükségleteinek megfelelően. A mondatban a jelzős és tárgyas kapcsolatok játszanak fontos szerepet, az alany mint kevésbé fontos, a háttérbe szorul. A szubjektív gondolkodásforma ennek az ellenkezője. Az alanyeset előtérbe lép és a predikatív szerkezet megelőzi a jelzőset. Az ige kiképzésében az akciófajták kissé háttérbe szorulnak a módok és idők kialakításával szemben. A dolgokat a beszélő a saját tér- és időbeli helyzete szerint rendezi el, s a beszélő alany pillanatnyi állapota szerint három időfokot különböztet meg: jelent, múltat és jövőt.

A nyelvi gondolkodás folyamatában lényegesnek tartja a képzetek és fogalmak tartalmát is, hiszen ez ad sajátos szint egy nyelv belső formájának. Ebből a szempontból a gondolkodás lehet konkrét és absztrakt. Konkrét gondolkodásmódot tükröz egy nyelv, ha például ilyen szót mint ember nem általános fogalomként használ, hanem az csupán "férfit" jelent. Amikor az ember szó "asszony"-t, "férfi"-t, "kislány"-t, "kisfiu"-t egyformán jelöl, akkor ez már absztrakt gondolkodás következménye. A dualis és triális még konkrét szám, szemben a pluralissal, amely már általános. Az absztrakt felé haladó gondolkodásnak két lépcsőfokát különbözteti meg: az osztályozó és általánosító gondolkodást. A konkrétól absztrakt felé haladó gondolkodás első foka az osztályozó vagy klasszifikáló gondolkodás. Ez nem jelent még szigorú logikai szempontok szerint történő osztályozást, csupán azt, hogy egy csomó tárgyat, állapotot vagy folyamatot egyező sajátosságok szerint bizonyos szómegjelöléssel egy csoportba egyesít a beszélő. Az egyezések felismerését érzelmi vagy objektív szemléleti okok idézhetik elő.

Az absztrakt felé tartó gondolkodás második fokozatát az általánosító gondolkodásban jelöli meg. Míg az osztályozó gondolkodás csak egyes tárgyakat von egy szó alá, addig az általánosító már mindegyiket. Amikor például "gumifá"-t, "pálmafá"-t, stb.-t jelölő szó mellett feltűnik a fa általános fogalom szava, akkor jutott el a gondolkodás erre a fejlettebb fokozatra. Ilyen általánosító gondolkodás fejleszti ki egy nyelvben a valódi számneveket is, amikor azokat a különféle tárgymennyiségekből elvonja. A számot jelölő szó tehát, amelyik eredetileg maga is konkrét tárgy neve volt, absztrakt fogalom szava lesz. A konkrét, eredeti tárgyi jelentés elhalványul és általános fogalom hordozójává válik. Ezt a fokot hosszú fejlődé-

sen és jelentésváltozásokon keresztül éri el a legtöbb nyelvet. Az általánosító gondolkodás tehát a belső nyelvi formának az az oldala, amely a nyelvi kifejezéseket nem külsejüktől vizsgálja, hanem legbensőbb lényegükben, fogalmi területen.

Wundt után Marr foglalkozott részletesebben a nyelvi gondolkodás kérdésével "A nyelv és gondolkodás" /Jazik i mislanyija. 1931/ c. könyvében. Erősen kifogásolja, hogy ezt a területet a tudósok elhanyagolták: "A régi nyelvelmélet, helyesen, megtagadta a gondolkodást, mint /a nyelvelmélet/ hatáskörébe tartozó területet, mivel a nyelvet gondolkodás nélkül tanulmányozta. A régi nyelvelméletben voltak hangtani törvények, a hangjelenségek törvényei, de nem voltak meg benne a jelentéstan törvényei, azok a törvényszerűségek, melyek az egyes gondolatok keletkezésére utalnak."*Ezek után Marr kifejti azon álláspontját, hogy a gondolkodásnak is megvoltak a maga fejlődési szakaszai s ezeknek is, akárcsak a nyelvnek, egymástól elválasztható stádiumai voltak és pontosan megfeleltek a gazdaságok különböző rendszereinek, illetőleg ezek társadalmi felépítésének. "A jafetita elmélet időszerű problémái és soron következő feladatai" c. tanulmányában így foglalja össze elméletét: "A gondolkodás változásai nem egyebek, mint a hangnyelv felépítésének három rendszere, amely a maga egészében a különféle gazdasági rendszerekből és az ezeknek megfelelő társadalmi strukturákból fakad: 1/ az ősközösségből, amelynek beszédalkata szintetikus, szavai poliszemantikusak és nem különbözteti meg az alap- és funkciójelentést; 2/ olyan társadalmi alapzatról, amely a különféle gazdasági formák kiválasztódásán alapszik, a munka társadalmi megosztásával, vagyis a társadalomnak foglalkozások szerinti tagozódásával, az egységes társadalomnak termelő-technikai csoportok szerinti rétegződésével; ezek a csoportok a céhek kezdetleges alakját képviselik és olyan nyelvrendszer kíséri őket, amely elkülöníti a beszédrészeket, a frázisokban a különféle mondatokat, a mondatokban pedig azok különféle részeit, stb. különféle funkcionális szavakkal, amelyek végül is morfológiai elemekké változnak, megkülönböztetve a szavakban az alapjelentést és az alapjelentés mellett egyre nagyobb szerepet kapó funkcionális értelmet; 3/ a rétegződött, vagyis osztálytársadalomból, a munka technikai megosztásával, a flektáló csoportba tartozó morfológiával." /u.o. 140.1./

Helyesen állapítja meg a Marr-vita folyamán Kapancjan, hogy Marr nem tett mást, mint Schlegel 1827-ben közzétett nyelvosztályozását társadalomtörténeti formulákba huzta, anélkül, hogy nyelvi bizonyítékokkal kellőleg alátámasztotta volna. /u.o. 140.1./

Míg az imént tárgyalt részben Marr a gondolkodást a nyelvek alakja, szerkezeti sajátosságaival és a különféle társadalmi formákkal koordinálta, addig "A jafetita elmélet nyelvpolitikája és az udmurt nyelv" /1931/ c. dolgozatában a nyelvi gondolkodás fejlődésének stadializálásával foglalkozik és három fokozatot különböztet meg: 1/ a totemisztikus gondolkodásmódot, 2/ kozmosztikus és 3/ a technológiai stádiumot.

1/ Szerinte a totemisztikus gondolkodásmód az őskommunizmus idején divott. Ezt a fokozatot a totemek vagy titkos mágikus erők alakszerű elképzelése jellemzi. Ezekben az alakokban mu-
* /Marr-vita, 58. 1./

tatkoztak meg a kollektív munka termelő erői. A totem volt a tulajdonképeni "birtokos, gazda" és az ő neve szolgált a névmások alapjául. A névmások őt helyettesítették és így ezek a legrégebb emberi közösségnek: a nemzetségnek vagy törzsnek megkövült kifejezői. Egyenlete ilyenforma: totemnév = törzsnév = névmás. Ez a fokozat megfelel szerinte a prelogikus gondolkodás és a kinetikus beszéd időszakának, amikor hangnyelv még nincs, csak lineáris /taglejtéses/ munkamágikus nyelv. A munka aktust mágikus jellegű termelési módnak tartja és így kilép a való társadalmi élet kereteiből a misztikumba.

2/ A totemisztikus gondolkodásmódot szerinte a kozmikus váltotta fel. A kegyvesztett totemek helyét kozmikus jelenségek veszik át: az ég, a nap, a föld, a víz, stb. A hangbeszéd, Marr szerint, a kozmikus gondolkodás stádiumánál kezdődik. A felső, középső és alsó ég elnevezését átvitték a részfogalmakra és társfogalmakra, mint pl. a felhőre, holdra, madárra vagy a résznek az egész szerint történő megnevezése törvényét követve vagy az alaki asszociáció alapján - kör, idő, lélek, stb. Az eget jelentő szó átment a testrészekre is, mint pl. "kéz", "szem", "láb", stb., valamint az elvont fogalmakra, mint "lelkiismeret", "hit", stb. Ugyanezek az elnevezések a mindennapi gazdasági élet fogalmába kerülve, a megfelelő személyek vagy tárgyak elnevezésévé válnak.

Ilymódon Marr szemantikai elméletének lényege a vallási totem eredeti elnevezésének átalakulása.

Ez a séma, melyet a négyelemről szóló elmélet támaszt alá, új, széles lehetőségeket tár fel Marr számára az önkényes és a priori értelmezésekre. "A nem jafetita rendszerű nyelvek szemantikai paleontológiájához" című cikkében olyan szavakat állít egymás mellé, mint az orosz kony /"lő"/, oko, o-kon /"szem"/, ogony /"tűz"/, a török gün /"nap"/, a német Hund /"kutya"/ és az orosz konura /"kutyaöl"/. Marr szerint ezeknek a szavaknak rokonságát először is az biztosítja, hogy tartalmazzák a C elemet, másodsor pedig az ilyen jelentések következetes fejlődése igen jól kimutatható a Marr által felvázolt sémából. Az ogony szó eredetileg a "felső ég" kozmikus terminus attribútuma. Ebből rendkívül könnyen következik a török gün /"nap"/ szó, minthogy a "Nap" természetes származéka a "felső égnek". A marri séma szerint a testrészek szoros kapcsolatban álltak a kozmikus elnevezésekkel - a totemekkel. Nem volt nehéz ehhez hozzákapcsolni még az oko szót; minthogy pedig eredetileg a háziállatok szintén totemek voltak, tehát mitsem tesz, ha idekapcsoljuk a német Hund /"kutya"/ szót. A funkcionális szemantika törvénye szerint viszont a kutya elnevezése átmenet a lóra /lásd konura/. Mi bajt okoz tehát, ha ezt a sort a kony-nyal fejezzük be?" - jegyzi meg szarkasztikusan Szerbrennyikov /u.o. 104.1./.

3/ A technológiai stádiumban a termelő erők megnövekednek és megtörténik a munka tárgyainak és eszközeinek elnevezése közvetlen jelentésükben.

Nyilvánvaló, hogy a gondolkodás formáinak változását három hipotetikus stádiumba bekényszeríteni lehetetlenség, tudománytalan eljárás különösen, ha szemügyre vesszük azt a sovány nyelvi anyagot, amire Marr elméletét felépíti.

Marr a nyelv és gondolkodás kérdésének vizsgálatában különös fontosságot tulajdonít a lineáris nyelvnek. A hangnyelvet a társadalmi fejlődésnek csak bizonyos szakaszára nézve tartja fontosnak és úgy véli, hogy máris megindult az a folyamat, amikor a hangnyelv majd fokozatosan eltűnik és helyét technikai találmányoknak adja át. A találmányt titokban tartja és csak éppen céloz rá "A nyelv és gondolkodás" c. könyvének végén: "A nyelv csak annyiban létezik, amennyiben hangok alakjában nyilvánul meg; viszont a gondolkodás folyamata külső megnyilvánulás nélkül is végbemegy... A hangnyelv ma már megkezdte átadni a maga funkcióját a legújabb találmányoknak, melyek feltétlenül meghódítják a teret, a gondolkodás pedig felfelé halad, még fel nem használt múltbeli felhalmozódásoktól és az újabb eredményektől és képes kimondítani, sőt teljesen meg is változtatni a nyelvet. A jövő nyelve: a gondolkodás, amely a természetadta anyagtól független technikává növekszik. Ennek nem bír ellenállni egyetlen nyelv sem, még a hangnyelv sem, amelyet mégiscsak kötnek a természet szabályai." /Marr-vita 296.1./

Marr eltévelyedéseire a helyes marxista választ Sztálin adja meg, amikor hibáit így összegezi: "a/ Marr elszakítja a gondolkodást a nyelvtől, b/ Marr úgy véli, hogy az emberek érintkezése nyelv nélkül is megvalósítható, magának "a természeti anyagtól" mentes gondolkodásnak, "a természet szabályaitól" mentes nyelvnek segítségével; c/ Marr azzal, hogy elszakítja a gondolkodást a nyelvtől és "megszabadítja" a nyelvet "természeti anyagától" - az idealizmus mocsarába süllyed.

"Vannak, akik azt mondják, hogy a gondolatok az ember fejében előbb keletkeznek, semmint őket a beszédben kimondják, vagyis nyelvi anyag, nyelvi burok nélkül keletkeznek, úgy szólván meztelen formában. Ez azonban egyáltalán nem igaz. Bármilyen gondolatok keletkeznek is az ember fejében, csak a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és mondatok alapján fejlődhetnek és létezhetnek. Gondolatok, amelyek mentesek a nyelvi anyagtól, mentesek a nyelvi "természeti anyagtól" - nem léteznek. "A nyelv a gondolat közvetlen valósága" /Marx/. A gondolatok realitása a nyelvben nyilvánul meg. Csak idealisták beszélhetnek olyan gondolkodásról, amely független a nyelv "természeti anyagától", csak idealisták beszélhetnek nyelv nélküli gondolkodásról." /u.o. 297.1./

Marron kívül mások is nyilatkoztak olyképen, hogy elképzelhető nyelv nélküli gondolkodás. Ezek hivatkoznak a vegyészre vagy a matematikusra, aki elvont jelekben pl. $a^2 + b^2 = c^2$, $+$, $-$, ∞ , $<$, $>$, stb. jelekben gondolkozik, a zeneszerzőre, aki hangokban, a művészre, aki viszont formákban gondolkodik, amikor alkot. Sztálin válasza ezeknek is szól, mert hiszen elfelejtették azt, hogy amíg a matematikus az $a^2 + b^2 = c^2$ jelsor értelmezéséhez eljut, addig a nyelvi magyarázatokon keresztül a gondolkodás legkülönbözőbb formáit sulykolják bele az iskolában éveken át. A tanár derékszögű háromszögön, táblán, rajzon szemlélteti és számtalan nyelvi fordulattal magyarázza meg a tanulóknak, hogy az a és b a befogók, c pedig az átfogó nyelvi formájának rövidítése. A tanuló tehát a matematika révén a nyelvi gondolkodásban lappangó ökonómiát sajátítja el. A szimbólumok azonban nem helyettesíthetik a nyelvet. Nyelv nélkül még a legelvontabb fogalmakkal dolgozó filozófia sem élhet. Jó példa erre Hamlet monológja: "Lenni vagy nem lenni". A legelvontabb fogalmak is akkor képesek továbbhaladni egy lépéssel, ha nyelvi relációkban mozognak. A nyelv tehermentesítő fenomén és lényeges

rövidítéseket s megtakarításokat tesz lehetővé a gondolkodási folyamatokban. A szó sűrített formában egy csomó képzetet tartalmaz. A nyelv nemcsak a gondolkodási eredmények rögzítésére és közvetítésére szolgál, hanem egyszersmind funkcionális könnyítést jelent a gondolkodásnak. A nyelvi gondolkodás ökonómiáján keresztül nyert munkakönnyítés nélkül magasabb szellemi tevékenység, tudományos munka egyenesen lehetetlenség volna. /F. Kainz, Psychologie der Sprache/

Marrnak a nyelv és gondolkodás problematikáját taglaló munkásságából kevés szempontot lehet a nyelv területén alkalmazni. Az általa megállapított stádiumok nem is a gondolkodás mozgási formáira vonatkoznak, mert a totemizmus vagy kozmikus jelenségek csak szavak tartalmában, szemantikai életében hozhatnak létre nagyobb változásokat, de aligha igazolható, hogy ezek a gondolkodási formák lényegét érintenék. Sokkal inkább figyelemmel kell kísérnünk nyelvi síkon a gondolkodás azon fejlődési útját, amelyet Marx, Engels, Pavlov és Lenin is megvilágított: a tárgyiastól az állapotszerűig, a konkrétól az elvontig, mert ezt a nyelvi jelenségek területén is nyomom követhetjük. "A konkrétól az absztrakthoz felemelkedő gondolkodás, - írja Lenin - ha helyes, nem távolodik el az igazságtól, hanem közeledik feléje. ...minden ... absztrakció a természetet mélyebben, igazabb értelemben, teljesebben tükrözi vissza /mint a szemlélet/. Az eleven szemlélettől az elvont gondolkodáshoz és ettől a gyakorlathoz - ez az igazság megismerésének, az objektív valóság megismerésének dialektikus menete."

A gondolkodásnak ezt a fejlődési menetét mutatják az egyes szófajok, de ezt mutatja maguknak a szófajoknak a mondatból való kiválása is.

Főnév és ige.

"A világ dolgainak, folyamatainak a felfogása alkalmával szinte gépiesen keletkezett hangok, tagolatlan hangcsomók lehettek az emberi nyelv kezdeti képződményei. Ezek tulnyomó részt bizonyára az illető egyén alkalmi indulatát tükröztető hangoztatások egyszersmind a legelső mondatcsírák... Az illető egyén lelkének a világára való visszahatását fejezték ki "nyelvíleg", megvolt bennük a valósághoz való viszonyítás mozzanata" - írja Pais /MNy, XLVI. 196/. Lassan a dolgok és jelenségek nagyobb tömege került az érzelmek mellé s az ősmondatokból kialakultak a szók. A fejlődés során a mondatból kicsapódtak a különböző szófajok is. Elkülönülésükről általában három vélemény alakult ki a nyelvtudósok között. Egyrésztük az ige, másrésztük a főnév, illetőleg névszó, harmadik csoportjuk pedig névszó-ige elsőségét vitatta. A kérdés problematikáját kimerítően ismerteti Pais "Mondatrészek - beszédrészek" című kitűnő tanulmányában /MNy, XLVI, 296. kk/.

Wundt a főnév elsőségét állította a gondolkodás elemi alakulásának bizonyításával. Kifejti a konkrét tárgyfogalom fontosságát az emberi gondolkodás fejlődése terén s megemlíti, hogy a főnév, nomen substantivum, a gondolat tulajdonképpeni hordozója minden nyelvben. Ez a szófaj mindig és mindenütt teljesen kifejlődik, míg az ige sokszor kiképzetlen marad. Hasonlóképpen nyilatkozott Paul, Schmidt József, Klemm és Gombocz is. A kü-

lőnböző vélemények ismertetése után Pais így foglalja össze saját nézetét: "Az emberi gondolkodás a jelenségeket háromféle módon foghatja fel: a/ mint egységes nyugvó valamit, vagyis mint dolgot; b/ mint egy időben való /szimultán/ különbséget, vagyis mint tulajdonságot; c/ mint az időváltásban /szukcesszív/ beálló különbséget, vagyis mint változást. Ezért fogalmaink három főcsoportra oszlanak: dolog-, tulajdonság-, és változástfogalmakra." Ezek nyelvi kifejezései a főnevek, melléknevek és igék. Majd: "... a fogalmak nem maradnak állandóan hozzárögzítve a jelenségekhez, illetőleg ugyanarra a jelenségre más-más lelkiállapotban, lelki, vagy tárgyi helyzetben más-más fogalommal hatunk vissza, egyszer dologként, máskor tulajdonságként, ismét máskor változasként fogjuk fel azt. Ezért nincsen és nem is lehet éles választóvonal a főnevek, melléknevek és igék kategóriája között. Nincs most sem, de különösen nem volt a nyelvek fejlődésének kezdetleges fokozatain." /303-304.1./

Pais megállapítása, hogy a három kategória között éles határ nem volt, feltétlenül helyes. A három szófaj kikristályosodása azonban történetileg mégsem történhetett meg egyidejűleg, mert az egyik kategória fejlettebb gondolkodásmódot feltételez, mint a másik. A dialektikus logika követelményei szerint pedig a magasabb formák feltétlenül az alacsonyabbakból fejlődtek ki /Engels/. A gondolkodás fejlettebb formáit tehát a fejletlenebbekből kell levezetni. S most vizsgáljuk meg a kérdést ebből a szemszögből. Vajjon egyforma fejlettségű gondolkodási forma-e a következő három: 1. Amikor a jelenséget mint nyugvó valamit, azaz dolgot, tárgyat látjuk, vagy 2. amikor időben való különbséget, azaz tulajdonságot látunk, avagy 3. amikor időváltásban beálló különbséget vagyis változást látunk? Nyilván nem. A tárgy statikus szemlélete, visszatükröztetése és nyelvi kifejezése egyszerűbb lélektani művelet, mint egy változás, vagy állapot szemlélete, visszatükröztetése és nyelvi kifejezése. Az utóbbinál már mozgássorozatok szemléleti felbontásáról és összetevéséről, sőt viszonyításról van szó, ami már fejlettebb gondolkodási forma az előbbinél. Hisz itt már általánosító, absztraháló gondolkodási folyamat is közreműködik, mert a történést vagy cselekvést el kell választani a velük kapcsolatos tárgytól. Sok primitív nyelvben a tárgynak a cselekvéstől való elvonása a mai napig sem történt meg. A cseroki nyelvben pl. a tárgytól függően más-más szóval fejezik ki a mosás tevékenységét: kulestula 'mosom a fejem', tsestula 'mosom a fejét másnak', kukuvo 'mosom az arcom', takasula 'mosom a kezem', takunkela 'mosom a ruhámat', kowela 'mosom a húst'. Amikor megteremtődik a mos általános fogalom szava, akkor megtörtént a tárgy különválasztása a cselekvéstől. Ehhez tehát fejlettebb gondolkodási forma szükséges, mint a statikus szemlélethez.

Éppen ezért nézetünk szerint elsőnek a főnév kategóriája jegesedett ki a mondatból. A fejlődési folyamat a konkrét főnevekkel indult meg. Ezek nyelvi kifejezésmódját biológiai és egyéb lényeges szemléletű jegyek szerint alakították ki. A fát általános fogalma kialakulása előtt esetleg konkrétan abban a környezetében jelölték meg, amelyben tenyészett. Gondoljunk a nyár vagy éger szavunkra, amely szavak jelentése a rokonnyelvekben 'viz', illetőleg 'mocsár'. A szemléleti elemek zsufoltsága és az elvonóképeség hiánya miatt sok szóval voltak kénytelenek megjelölni olyan fogalmakat, amelyekre később egy szó is elég volt. A lappoknak például külön szavuk van az egy-, kettő-, három- és négy-éves rénszarvasra. Huszonegy szó van a jég-re. Negyvenegy szó a hó különböző fajtáira. A beduinok a homokra tiz szót használnak; a Védák-ban a földre 21, a felhőre 30, a víz-

re 100 szó van. És a feltűnő gazdagság onnan van, hogy a dolgoknak nem az egyező általános tulajdonságait, hanem az egymástól különböző apró részleteit figyelik meg. A zuluiban például a tehenre nincs szó, de külön szavuk van a piros- és a fehér színű tehenre. A klasszifikáló és általánosító gondolkodás kifejlődésével megjelennek az elvont főnevek. De hogy az absztraháló képesség milyen lassan fejlődik ki, azt egy-egy főnév jelentéskörének története ékesen igazolja. Az állat szó ma általában minden élőlény jelölésére szolgál. A biblia megírásának korában azonban a halakat és madarakat kizárták belőle. Természettudósok egy része előtt még ma is kérdés, hogy a mikroszkopikus élőlényeket az állat szóval jelöljék-e vagy sem. A tárgyak általános tulajdonságainak összegezése magas szellemi fokot kíván meg. A velejáró nehézségekre jó példát szolgáltatnak a tudományos rendszerezések is. Az átlagember még ma is alig ismeri fel egy tigris és macska, csalán és kender egyező általános vonásait, ezek csak a fejlett gondolkodás szaktudós előtt nyilvánvalók.

Ige.

Tárgyak és állapotok változásának nyelvi érzékeltetése volt a következő fokozat a nyelvfejlődés folyamán. A főnév kategóriája lévén kialakulva, ez úgy mehetett végbe, hogy a beszélő avval a konkrét tárggyal, dologgal fejezte ki magát, amellyel a változás kapcsolatos volt. A statikus jellegű nomen dinamikus funkcióban kezdte alkalmazni. Ennek az igazságára mutatnak a nomen-verbumok és az ősi nominális mondat szerkezetek is, amelyeket később az igei rendszer váltott fel. Így volt ez a finnugor és uráli nyelvekben is, ahol a nominális mondat megelőzte a verbális mondatot. /Gauthiot, R.: Le phrase nominale en finno-ougrien. Mémoires de la Société de Linguistique. XV, 201-27, Klemm, A.: A fgr. mondat őstörténete. MNy. XXIII, 328-41.1./ De ezt igazolják más nyelvterületeken végzett kutatások is. Ligeti Lajos "A nominális mondat a mongolban" /NyK. L. 232-9/ c. tanulmányában kifejti, hogy a nominális predikatív szerkezet mind az uráli mind az altáji nyelvekben egyaránt igen lényeges ismertetőjegyek közé tartozik főmondatban és mellékmondatban egyaránt. Az arktikus nyelvek primitív sajátosságaként Lagercrantz is kiemeli, hogy a nominális és verbális ragozás között nincs határozott különbség a paleo-szibériai nyelvekben. /Lagercrantz, Eliel: Die Primitivismen arktischer Sprachen im Lichte der Entwicklungspsychologie. Toivonen: Em-lékkönyv. Helsinki 1950./ Az eszkimó nyelvről így ír: az ige alapja nomen lehet "das man eher ein Aktionsding nennen möchte" /119.1./ "Gegenstand ist mit Handlungen in Erlebnisganheiten intim verbunden: zu numo "Haus" hat man gleich die Verben numoženi "sie bauen ein Zelt", numone "wohnen" usw. /108.1./ Ezek a jelenségek mindenütt egyaránt azt mutatják, hogy a statikus szemléleti formákat visszatükröző tárgyas gondolkodás csak lassan és fokozatosan volt képes átalakulni változásformákat visszatükröző állapotszerű gondolkodássá. Az ige és igei rendszer kialakulása az emberi nyelv és gondolkodás történetében egyik legnagyobb forradalom volt, amely azonban nem robbanásszerűen, hanem lassan ment végbe. A tárgyszerű gondolkodás még sokáig odatapad az igerendszerhez a kialakulása folyamán. Bizonyíték erre a finnugor és más nyelvek /indián nyelvek/ tárgyas igeragozása, amelynek személyragjai megegyeznek a nominális ragozás ragjaival. A statikus funkcióju birto-

kos személyragok a magyarban is dinamikus funkcióba mentek át a tárgyas igeragozásban: várom - párom, várod - párod, várja - pária /Fokos Dávid NyK. XL. 386-412; Melich: MNY. IX. 250/. Melich: "A magyar tárgyas igeragozás és a magyar birtokos személyragozás azonos eredetűek s volt idő a magyar nyelv történeti kora előtt, amikor a kettő közt semmiféle különbség nem volt."

Az igeragozás időrendszerének kialakulása is jellemző módon arra mutat, hogy a változások, az időben történő változások felfogása és nyelvi visszatükröztetése csak a gondolkodás fejlődésének későbbi fokán ment végbe. A tér és az idő az anyaggal szorosan összefüggő formák. Eppen ezért kellett az embernek is felismernie. Az emberi érzékelés részére azonban a térvizonyok könnyebben voltak felfoghatók, mint az időviszonyok, mert a térről alkotott képünket több érzékelési folyamat alakítja ki. A primitív gondolkodásu ember éppen ezért időélményét térbelileg helyezte el először. Ezt igazolják Lagercrantz megfigyelései is, aki a paleo-szibériai nyelvekkel kapcsolatban így ír: "A primitív gondolkodásban nincsenek tiszta időfogalmak... Az időbeli gondolkodás erősen térszemlélethez van kötve, amire rávilágít a helyet kifejező esetek igei használata /inessivus és elativus/... A jukagirban az időt úgy fogják fel, mint valami konkrét térbeliséget és például -ga inessivus ragját használják... Hogy a lapp időérzékelés mennyire a térbeli képzetekhez van hozzákötve, azt a prolativus használata igazolja /-ga/, amelyet egyaránt használnak időbeli változások és térbeli viszonyok kifejezésére".

Az igerendszer időkialakítása a finnugor nyelvekben is az önálló nyelvi fejlődés későbbi időszakában ment végbe. A finnugor igealakokban ugyanis semmiféle olyan jelet nem találunk, amely eredetileg az idő megjelölésére szolgált volna. Ez természetes is, hiszen az ember időtudata csak az állapotszerű gondolkodással együtt fejlődik ki. "Az embernek időélménye mindig csak a jelenről van, a közvetlen tudat előtt mindig csak a jelen van, ezt szakadatlan folytonossággal új meg új jelen váltja fel... A múltat és jövőt nem élhetjük át közvetlenül, miként a jelent, hanem csak elgondolhatjuk. A múlt és jövő csak bizonyos objektíváló megítélés útján fogható föl, ezért csak később fejlődik ki az ember tudatában" /Klemm, Mondattan I., 71.kk./.

A jelen tudatosítása után a közvetlen jövő tudata fejlődött ki az emberben. Ezt elősegítette az önfenntartás ösztöne is, csak ezután fejlődött ki a multa vonatkozó tudat, amelyhez már fejlett viszonyítóképesség kellett.

Ugyanezt a fejlődési sort figyelhetjük meg a gyermek nyelvi gondolkodásának kialakulásában is.

Melléknév.

A melléknév kategóriájának kiválása is a főnevekből történt, mert hiszen az ember a tárgyak tulajdonságait éppen úgy, mint a szukcesszive beálló változásait csak a tárgyakkal együtt volt képes felfogni és hosszú ideig - amíg a klasszifikáló és osztályozó gondolkodása ki nem fejlődött - nem is tudta elválasztani azoktól. A konkrét szemléletben a tárgy és annak tulajdonsága dialektikus egységben jelenik meg. Eppen ezért kezdetleges gondolkodásu népek nyelvében a melléknévek vagy csökevényesen vannak meg, vagy egyáltalán ki sem fejlődtek. A haussa nyelvben például 311 kifejezés

van tárgyakkal kapcsolatos /hegy, fa, ember, víz stb./ "nagy"-ra, de az elvont "nagy" melléknév nincs meg. Hogy a melléknév a konkrét tárgyas gondolkodást visszatükröző főnévből vált ki, azt többek között az is bizonyítja, hogy sok nyelvben a főnév fokozható, pl. zürjén ed 'erő, hév' - edeb 'nagy hevesség'.

Az is érdekes, hogy a kezdetleges gondolkodásu ember az anyag vagy tulajdonság mennyiségi felhalmozódását, azaz fokozását új minőségnek fogja fel. A legtöbb nyelv ama sajátossága, hogy a melléknév közép- és felsőfoka más-más tőből képződik, éppen arra mutat, hogy a mennyiségi felhalmozódást valami új minőségnek érezte a beszélő. Vö. magyarban sok, több, legtöbb; latin: bonus, melior, optimus; német: gut, besser, best. A tárgyas gondolkodásmódnak ez a kifejezésmód felel meg.

A melléknév főnévből való kifejlődésére a legtöbb adatot a szín elnevezések körében lelhetjük fel. A színek elszakítása a tárgytól csak lassan ment végbe. Primitív népeknél a gondolkodásnak ez az absztraháló folyamata még nem is fejlődött ki teljesen. A Bismarck-félszigeti bennszülötteknek például még nincs elvont szavuk a színekre. Ha színről beszélnek, akkor a neki megfelelő anyagot említik meg. A fekete színt például ilyenféleképpen érzékeltek: a/ toworo 'elszenesedett dió', b/ luluba 'fekete iszap', c/ utur 'dió fajtából nyert fekete festék'.

A litván nyelvben külön szürke színnév nincs. De van 1/ pilkas 'szürke gyapju vagy liba', 2/ szirmas, szirvas 'szürke ló', 3/ szemas 'szürkés marha', 4/ zilias 'ősz, szürke emberi haj'. A tárgyszerű gondolkodásnak a következménye, hogy elvont színneveket hiába keresünk a régebbi korok nyelvében nagy számban.

A mai nyelvállapotból való kiindulás okozta azt a tudományos vihart is, amely a színnevezések körül dult a múlt században. Gladstone a színre vonatkozó kifejezések pontatlansága alapján arra a megállapításra jutott, hogy a homérosi korban az emberek színérzéke fejletlen volt. Hasonló álláspontot foglalt el Geiger is. Álláspontjuk bizonyítására ilyesfélét hoznak fel: A görögöknél és az Eddában is a szivárvány háromszínűnek van feltüntetve. Egy színnevezés több színértékben is szerepel, stb. Megállapításaikat Wundt utasította vissza. Rámutatott arra, hogy egy szónak több színértékben való használata nem jelenti azt, hogy az emberek érzékelési képessége volt fejletlen a homérosi korban, csupán azt, hogy a finomabb árnyalatok megkülönböztetését az élet szempontjából még nem tartják fontosnak és megalégszenek a színkörülhatárolás megközelítő pontosságával. A sothos négerreknél például a tala szó egyaránt jelent 'kéket és zöldet'. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ők a kéket a zöldtől nem tudják megkülönböztetni, csupán azt, hogy ők evvel az elhatárolással is megalégszenek. Vogel fotokémikus pl. az óceániai szigetlakóknál csupán négy színnevezést talált szókincsükben. Vizsgálódásainál azonban kiderült, hogy szintáblán 60 színárnyalatot tudtak érzékelni és egymástól megkülönböztetni. Kétségtelen, hogy azoknak a színeknek elvonása következett be legelőször, amelyek az élet szükségleteivel fontos tárgyak megjelölésére szolgáltak. Ez magyarázza meg azt, hogy a veres szín már a legtöbb nyelv ősi szókincsében fellelhető. A hus és vér ugyanis a legfontosabb táplálékot jelentette. Feltűnő, hogy a tárgyas gondolkodásmód a színnevezésekkel kapcsolatban még fejlett kulturnépeknél is tulsúlyban van. A magyarban is alig van színárnyalat, amit ne konkrét tárgyával együtt

jelölnék meg: acélkék, lángvörös, bogárfekete, borsózöld, buzakék, kanárisárga, lazacszínű, meggy színű, savószínű, téglaszín, tengerkék, stb. Régi eredetű színelnevezéseinknél a tárgy képzete már elhalványult, de etimológiájuk még világosan utal a tárgyra, deres, 'dér', fakó 'fa', fekete osztyák 'korom', kék török 'égbolt', szeg 'szegfű', sző és szőke osztyák 'klar, hell, Himmel', szürke 'posztó'.

Számnevek.

Mai gondolkodásunkban a számnevek már elvont fogalmakat jelölnek, tárgyi jelentésük nincs. Primitív nyelvekben azonban még ma is megvan konkrét tárgyi jelentésük. Lagercrantz szerint a csukcsban 20 = 'Mensch', azaz kéz + láb ujjai összesen, 100 = öt ember. Jukagirban 5 = in-gambo-je, ami tulajdonképpen annyit jelent, hogy kéz.

A szófajok közül ez a csoport tette meg a legnagyobb utat a gondolkodás történetében, mert a konkrét tárgytól az elvont fogalomig jutott el a számsor minden egyes tagja. A mennyiség éppen úgy mint a szín, a tulajdonság vagy az állapot, tárgyához van kötve. Éppen ezért a globális gondolkodású primitív népek a tárgytól nem képesek elvonatkoztatni a mennyiséget. A nagyobb mennyiségi változásokat új minőségnek fogják fel és a tárgyak szerint változó mennyiségi csoportosulásokat más-más szóval jelölik. Hogy a tárgyak mennyisége szerint új minőséget éreztek, arra bizonyítékot szolgáltatnak még az ilyen kifejezések is: csomó, kalangya, csapat, csorda, sereg, pászma, stb., amelyek más-más tárgy mennyiségét foglalták össze. Primitív ember számára tíz hal egészen más valami, mint tíz menyét vagy tíz medve. A tárgyfogalmak /hal, menyét, medve/, amelyek élesen domborodnak ki tudatában, elhomályosítják azt az egyezést, amely ezek mennyiségében /10/ tapasztalható. Ahhoz, hogy az ember a szemléletből ne a döntőbb, hanem a homályosabb, de egyező vonásokat foglalja össze, már általánosító gondolkodással kell bírnia. A csupán tárgyas gondolkodású ember számismerete korlátolt. A konkrét tárgyaknak csak igen kis mennyiségét tudja a térben elhelyezni. Ahol korlátolt számismerete véget ér, ott kezdődik a "sok". Queenslandi bennszülötteknél például ami négyen felül van, az: mande goma = "egy egész kéz". Ami pedig ezután jön, azt csak így fejezi ki "nagyon sok". Primitív népek közül ma is sok olyan van még, amelyik csak huszig tud számolni. Kulturnépeknél egy iskolásfiú fejben kiszámolja, hogy mennyi például $75.647 + 2$, mert ismeri a nyelven keresztül azokat a gondolkodási formákat, amelyek ennek meghatározásához szükségesek.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a tárgyas, konkrét gondolkodásmód az elvont, absztrakt és állapot szerű gondolkodásmódig emelkedett a fejlődés folyamán. Ugyanezen idő alatt pontosan ez a folyamat tükröződik vissza a nyelvi jelenségek területén is.

A nyelvi gondolkodás fejlődése az egyszerű enumeratív mellérendelő formától a fejlett típusú alárendelő szerkezetekig hasonlóképpen élesen domborodik ki a nyelv szintaktikai viszonyai-ban is. Sztálin a Marr-vita folyamán alapos marxista tudományossággal mutatott rá arra, hogy a nyelvi gondolkodás különböző formái, a nyelvi szerkezetek rendszere nem üres "formaság",

hanem az emberi társadalom fejlődését előmozdító nélkülözhetetlen szellemi eszköz. A társadalom gondolkodásának fejlettsége nyelvi fejlettségével szoros kapcsolatban áll. Ezért ma, amikor szocialista kulturforradalmunkkal a dolgozók társadalmát magasabb szellemi műveltségre akarjuk emelni, mélyebb értelmet nyer a nyelvész munkája is. A nyelvi gondolkodás legmagasabb formáit és szerkezeti sajátosságait is át kell adnunk dolgozó népünknek iskolában, főiskolán és egyetemen egyaránt.

*